

Nostalgian ja utopian risteyksessä

Keskustelua modernin kaipuun merkityksistä ja aikaulottuvuuksista

PERTTI GRÖNHOLM JA HELI PAALUMÄKI

Teoksemme käsittelee länsimaista kaipuuta toiseen aikaan. Kaipuun ytimessä ovat tyytymättömyys ja toivo, jotka molemmat voivat ilmetä kaihona niin menneeseen kuin tulevaankin. Yksi johtajatuksistamme on, että sekä nostalginen kaipuu että utooppinen unelmointi ovat molemmat leimallisesti moderneja ilmiöitä ja keskeisiä muun muassa yrittäessämme ymmärtää modernisaatiota ja edistystä sekä niiden kirvoittamia vastareaktioita ja kritiikkiä. Tässä teoksen johdantoartikkelissa arvioimme niitä käsitteitä ja tutkimuksellisia näkökulmia, jotka ovat inspiroineet artikkeleiden kirjoittajia hyödyntämään nostalgian ja utopian käsitteitä heidän omissa tutkimusaiheissaan.

”Moderni aikakausi” on edistyksen ja lineaarisen aikakäsityksen läpitukenema, eurooppalaisessa kulttuuripiirissä vaikuttanut näkemys historiasta, jossa uusi on yhä kiihtyvällä vauhdilla syössyt tieltään vanhaa ja vaatinut ihmisiltä jatkuvaa sopeutumista. Kehityksen nopeus ja hallitsemattomuus 1900-luvun lopulla on esimerkiksi tutkija ja kulttuurikriitikko Simon Reynoldsin mielestä johtanut siihen, että monille nykyisyydestäkin on tullut ”vieras maa”. Talouden ja tekniikan sekä maiseman ja elinympäristön muutokset ovat johtaneet tilanteeseen, jossa länsimaissa elävät ihmiset voivat omana elinaikanaan nähdä lapsuutensa fyysisen ja materiaalsen ympäristön muuttuvan tunnistamattomaksi. Muistin paikat muuttuvat nopeammin kuin muistomme.

Nostalgia ja utopia eivät ilmiöinä eivätkä käsitteinä ole lainkaan niin kaukana toisistaan kuin miltä ensi silmäyksellä saattaa näyttää. Koska nostalgia on ajateltu kiinnittyvän menneeseen ja utopian tulevaan, niitä on lineaarisen aikakäsityksen hallitsemassa modernissa ajattelussa pidetty jopa toistensa vastakohtina. Varsinkin arki ajattelussa intuitiomme ohjaa meitä tähän suuntaan. Tästä huolimatta molempien ilmiöiden ytimessä on samankaltaisia piirteitä, kuten nykyhetken materiaalsiin ja sosiaalsiin

olosuhteisiin kohdistuvaa tyytymättömyyttä, fantasiointia ja toivoa sekä kaipuuta parempaan elämään. Sekä nostalgisointi että utopismi voidaan nähdä tunteisiin, ideoihin ja tavoitteisiin perustuvina ajatusmalleina, joiden avulla yksilöt ja yhteisöt vertailevat nykyisiä olosuhteita kuviteltuun hyvään olotilaan. Tulevaisuutta kuvitellaan muistin ja kokemuksen sekä läsnäolevien menneisyyden jälkien varassa. Toisaalta menneisyyteen projisoidaan nykyhetkessä syntyneitä toiveita, jotka suuntautuvat varsinaisesti tulevaisuuteen. Sekä nostalginen että utooppinen suhde aikaan ja tapahtumiin tuottavat uusia merkityksiä nykyhetkessä kokemallemme.

Käsillä olevan kirjan kirjoittajilla on lähtökohtanaan havainto, että utopiaan ja nostalgiaan yhteisöllisinä ajan kokemisen tapoina ja kulttuuri-ilmiöinä liittyy paljon samankaltaisia piirteitä. Tavoitteenamme on tarkastella utopian ja nostalgian suhdetta ja etenkin niitä ilmiöitä ja tilanteita, joissa vuorovaikutusta on tapahtunut. Tässä kirjassa nostalgian utooppisia piirteitä ja utooppisen ajattelun nostalgisia elementtejä tutkitaan osana modernin länsimaisen kulttuurin muotoutumisprosessia, uuden ajan alkuvaiheista 1900-luvun lopulle asti. Kysymme, onko nostalgia myös unelmointia täydellisestä utopiasta menneisyydessä ja onko utopia vastavasti tulevaisuuteen heijastettua katkeransuloista unelmointia kadotetusta tai kuvitellusta menneisyydestä? Yksi keskenään erilaisilta näyttäviä ilmiöitä yhdistävä piirre piilee myös nostalgian ja utopismin kritiikissä. Sekä kaipaavaa suhtautumista menneisyyteen että tulevien aikojen unelmointia on vastustettu samanlaisin perustein; molemmat voidaan torjua eskapismina tai katteettomien pilvilinnojen rakenteluna, idealismina.

Kirjamme yhtenä inspiraationa on toiminut teos *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista* (toim. Riikka Rossi ja Katja Seutu, 2007), jossa kirjallisuudentutkijat ansiokkaasti nostivat Suomessakin suhteellisen vähän tutkitun ilmiön kohteekseen. Jatkamme teoksen aloittamaa keskustelua laajentamalla nostalgian käsittelyä laajempiin yhteiskunnallisiin ja kulttuurisiin yhteyksiinsä. Silti johdantoartikkelimme, sen paremmin kuin tämä teoskaan, ei ole kaikenkattava katsaus nostalgisen ja utooppisen ajattelun vaiheisiin. Sen sijaan olemme keskittyneet muuttamien ajankohtaisten kulttuurintutkijoiden ja ajattelijoiden näkemyksiin, jotka ovat edesauttaneet tämän teoksen kirjoittajia muotoilemaan omat tutkimuskysymyksensä ja aineistoon kohdistetut näkökulmansa.

Nostalgia ja utopia osana modernia historia- ja aikakäsitystä

Nostalgia ja utopia ovat käsitteinä lähtöisin kahdesta erilaisesta perinteestä, ja molemmat ovat vuosisatojen saatossa muovautuneet lukemattomien tulkitsijoiden käsissä. Traditioilla on kuitenkin paljon yhteisiä leikkauskohtia johtuen jo siitäkin, että molemmat ovat ajan kokemista kuvaavia kulttuurisia käsitteitä, jotka ovat syntyneet samalla aikakaudella, uuden ajan alun Euroopassa. Molemmat uudissanat levisivät kirjallisuuden välittämänä ympäri maailman ja juurtuivat vähitellen vierassanoina lukuisiin kieliin.

Käsite nostalgia on alun perin syntynyt lääketieteellisenä diagnoosina, kuvaamaan koti-ikävästä aiheuttamaa hengenvaarallista oloa. Sana juontaa juurensa 1600-luvun Sveitsiin, nuoren lääkärin Johannes Hoferin (1669–1752) opinnäytteeseen, jossa hän tutki ulkomaille joutuneita sveitsiläisiä sotilaita vaivanneen koti-ikävästä, *Heimweh*, oireita ja syitä. Jo 1500-luvun lopulta on tietoja koti-ikävästä kuulinsyynä. Hofer antoi sairaudelle nimen nostalgia, joka on yhdistelmä kreikankielisistä sanoista *nostos* (kotiinpaluu) ja *algos* (tuska, kipu).¹

Myös utopia on uudissana, jonka renessanssiajattelija Thomas More (1478–1535) muodosti kreikan kielen sanoista *u* (ei missään) ja *topos* (paikka). Sana utopia merkitsee kirjaimellisesti paikkaa, jota ei ole, ja samalla hyvää paikkaa, *eutopia*. Kirjallisena muotona utopiaan liittyy lukijan houkuttelu osallistumaan ajatusleikkiin siitä, miten voisi elää toisella tavalla ja toisenlaisessa maailmassa.² More loi perustan utopian käsitteen monitulkintaisuudelle, sillä hänen teoksensa *Utopia* (1615) on kirjoitettu todenmukaisen kertomuksen muotoon – vain kirjan nimi vihjaa lukijalle, että kyseessä on harhakuva. Jo 1600-luvulla adjektiivia utopistinen alettiin käyttää myös vähättelevässä mielessä, tarkoittamaan villiä mielikuvitusta ja ihannoivaa mielenlaatua.³ Vaikka pyrkimyksessä ajatella maailmaa toisella tavalla on sisäänkirjoitettuna leikillisyyttä, utopismin perinteeseen kuuluu myös toivoa ja vakavuutta.

1 Johannisson 2001, 17, 51.

2 Levitas 2011, 1.

3 Manuel ja Manuel 1979, 2.

Utopia ja nostalgia voidaan ymmärtää myös kulttuurintutkimuksellisinä näkökulmina länsimaiseen aikakäsitykseen, itseymmärrykseen ja yhteiskunnalliseen ajatteluun. Tämän kirjan kirjoittamista on siivittänyt havainto, että viime vuosikymmenten tutkimuksessa erityisesti utopian käsite on lähestynyt sitä, miten nostalgia on ymmärretty: tunteena ja asenteena. Ernst Blochin (1885–1977) klassisen utopiaa ja toivon periaatetta käsittelevän teoksen *Das Prinzip Hoffnung* (1959) englanninkielinen käännös 1980-luvulla avasi utopian käsitteen uudelle keskustelulle. Sosiologi Ruth Levitas argumentoi teoksessaan *The Concept of Utopia* (1990), että erilaisia tapoja ymmärtää utopia on viime kädessä yhdistänyt ajatus nykyistä paremman elämän haluamisesta.⁴ Utopian laaja tulkinta on avannut käsitteen uusille tutkimusalueille ja mahdollistanut keskustelun eri näkökulmien ja tieteenalojen välillä.

Tunteen ja ideaalien lisäksi nostalgiaa ja utopismia yhdistää myös se, että niin nostalginen kuin utopistinen kuvittelu ovat olleet omiaan herättämään hyvin kaksijakoisia reaktioita. Sanoihin on liittynyt suurta positiivista vetovoimaa, mutta niihin on usein isketty myös äärimmäisyyden ja tuhoisuuden leima, varsinkin silloin, kun käsitteet ovat olleet poliittisessä käytössä. Kaksijakaisuus näkyy myös nostalgisten tunteiden kuvauksissa. Nostalgialla on historian kuluessa tarkoitettu sekä erossa olon kärsimystä että onnellista muistelua. Pirjo Kukkonen on todennut, että nostalgiaa luonnehtii vakavuuden ja keveyden samanaikainen läsnäolo.⁵ Karin Johannisson luonnehtii nostalgiaa katkeransuloiseksi, *bitterljuv*, tunteeksi.⁶ Utopia on niin ikään kantanut mukanaan ristiriitaisia mielle yhtymiä, hyvän elämän toiveista vaarallisiin poliittisiin aatteisiin.

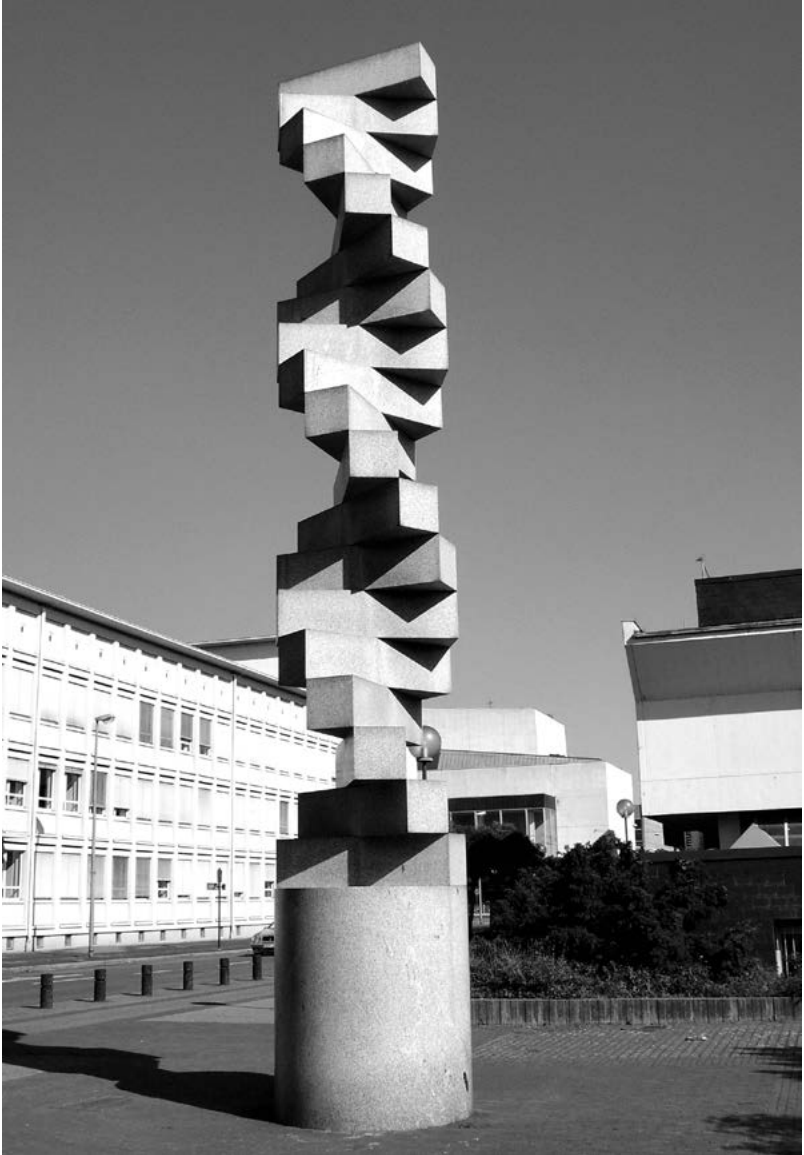
Muualle, menneisyyteen tai tulevaisuuteen hahmotellun onnellisen paikan kaipausta pidetään erityisen ominaisena modernille ajalle, jolloin on ollut mahdollista ajatella, että asiat voisivat olla toisin ja että tämän hetkinen tilanne ei ole ainoa mahdollinen. Nostalgiaa ja utopiaa pidetäänkin ennen kaikkea moderneina käsitteinä.⁷ Modernilla tarkoitetaan

4 Levitas 2011, 4–6, 9.

5 Kukkonen 2007, 40–41.

6 Johannisson 2001, 11.

7 Fritzsche 2001, 1588–1589; Johannisson 2001, 127.

Ernst Blochin pääteos *Das Prinzip Hoffnung* oli kuvanveistäjä Max Billin inspiraationa hänen suunnitellessaan Saksan Ludwigshafenissa sijaitsevan teoksen *Loputtomat portaat* (*Endlose Treppe*, 1991). Valokuva: Immanuel Giel 2006. Wikimedia Commons.

silloin yleensä sitä, että ilmiöt ovat tyypillisiä nykyajalle, 1700-luvun jälkeiselle ajalle, jolle on ominaista ajatus edistyksestä, ajan lineaarisesta kulusta menneestä kohti tulevaa ja asioiden jatkuvasta paranemisesta.⁸

Ihmisen aikakokemus on historiallinen konstruktio. Ajan käsitteellistämisen tavat ovat muuttuneet historiallisesti, ja ajan yhteisöllinen kokemus vaihtelee eri kulttuurien ja aikakausien kesken. Käsitteet nostalgia ja utopiasta syntyivät jo ennen modernia aikatietoisuutta, osana tilallista aikakäsitystä. Tässä teoksessa Anu Keinänen tarkastelee varhaismodernia aikakäsitystä, jossa aika ymmärrettiin tilana. Keinänen pohtii artikkelissaan nostalgian ja utopian vastavuoroisen muuntumisen mahdollisuuksia 1500- ja 1600-luvuilla, jolloin ajan ulottuvuudet miellettiin samanaikaisesti läsnä oleviksi nykyhetkessä.

Nostalgian ja utopian ajallistuminen ja modernisoituminen voidaan sijoittaa osaksi 1700- ja 1800-lukujen vaihteen murrosta. Kirjallisuudentutkija Peter Fritzsche on pitänyt modernin nostalgian syntyä riippuvaisena Ranskan suuren vallankumouksen aikaisista ideologisista tulkinnoista ja kertomuksista, joissa rakennettiin tietoisesti eroa vanhan ja uuden järjestyksen välille. Fritzschen mukaan silminnäkijäkertomukset selittävät myös sitä, miten nostalgia muotoutui yksilön tunteita ja muistoja käsittelevä ilmiö. Vastavallankumouksellisten kuvaukset pakolaisuudestaan myötävaikuttivat tulkintoihin nykyajasta, joka on irrallaan kadonneesta menneestä ja tulevaisuudesta. Nostalgia muodostui osaksi modernia aikatietoisuutta, jossa jatkuvasti pohditaan omaa minuutta ja nykyajan merkitystä.⁹

Nostalginen suhde esimoderniin aikaan ennen teollistumista ja Ranskan suurta vallankumousta on liitetty erityisesti romantiikkaan, jota toisaalta pidetään myös modernina liikkeenä. Asko Nivala tarkastelee artikkelissaan Friedrich Schlegelin (1772–1829) Reinin-matkan päiväkirjoja historiallisen tilanteen kommentaarina ja pohtii Schlegelin varhaisromantiikan utooppisuuden ja nostalgisuuden suhdetta esimerkiksi Gilles Deleuzen ja Félix Guattarin teoretisoiman deterritorialisaaion ja William Reddyn emotionaalisen turvapaikan käsitteiden avulla.

8 Koselleck 2000, 131–132, 137; Vieira 2010, 9.

9 Fritzsche 2001, 1588–1589; Salmi 2011, 7–9.

Ajatus menneisyyden paremmuudesta taistelee modernia edistysajattusta vastaan, ja siksi se on leimattu myös muutosvastarinnaksi ja konservatiivisuudeksi, kuten Karin Johannisson on todennut.¹⁰ Susannah Radstone muistuttaa, että nostalgiaa on pidetty menneisyyteen suuntautuneena edistyksen vastaliikkeenä ja myös edistyksen kriisin merkinä.¹¹ Samalla kun nostalgiset kertomukset, kuten utopiatkin, ovat modernin aikakäsityksen ilmentymiä, ne ovat myös haastaneet lineaarisen aikakäsityksen. Ne ottavat etäisyyttä omaan aikaansa ja muistuttavat sen vaihtoehtoista menneessä ja tulevassa.

Kysymys kuvitellusta menneisyydestä vaihtoehtoisen tulevaisuuden rakentamisen perustana nousee tässä teoksessa esiin Juhana Saarelaisen artikkelissa, jossa hän tarkastelee kansanrunoutta nostalgian kohteena Elias Lönnrotin (1802–1884) luomassa *Kalevalassa*. Saarelainen analysoi, miten ainutkertaiseen historiallisuuteen perustuva käsitys menneisyydestä mahdollisti nostalgian tunteen kansanrunouden äärellä. Lönnrotin käsitys kansanrunoudesta menetettynä kansakunnan lapsuuden aikana tarjosi utooppisen mahdollisuuden suomen kielen tulevaisuuden rakentamiseen.

Modernin ajan tunnusmerkkejä on jatkuvaksi ja kiihtyväksi mielletty muutos, joka saattaa kiivaimmillaan herättää peruuttamattomuuden ja historiallisen katkoksen kokemuksen, mikä on omiaan nostamaan esiin nostalgisia tunteita. Muutosten pyörteissä nostalginen vanha ja utooppinen uusi ovat kietoutuneet toisiinsa, usein vastakkainasettelujen kautta. Yhtä tällaista vastakkainasettelua tarkastelee artikkelissaan Heidi Hakkarainen, joka kirjoittaa 1800-luvun jälkipuoliskon Wienin kaupunkikuvan muutoksista ja sen herättämistä tunteista ja tulkinnoista. Hän erittelee huumorin ja nostalgian suhdetta ja nostaa esiin huumorin keinot käsitellä historiallisiksi koettuja katkoksia ja murroksia.

Nostalgiaan ja utopiaan sisältyy molempiin subjektiivinen tulkinta historiallisesta ajasta. Tämän vuoksi niillä on yhtymäkohtansa myös keskusteluun historiankirjoituksen ja muistin suhteesta. Muisti ja muistaminen ovat 1800-luvun lopulta lähtien haastaneet modernin historismin

10 Johannisson 2001, 139–142.

11 Radstone 2007, 114–115.

ja siihen perustuneen historiankirjoituksen. Ihmisen sisäinen, yksilöllinen aikatietoisuus nousi esiin 1800- ja 1900-lukujen taitteessa, jolloin käsitys ajan subjektiivisuudesta ja suhteellisuudesta löi läpi länsimaisessa ajattelussa. Filosofit Edmund Husserl (1859–1938) esitti, että aika ei ole ihmisen ulkopuolinen objektiivinen tila, vaan ajallisuus perustuu ihmismielen tapaan liittää asioita toisiinsa, suhteessa menneeseen ja tulevaan. Husserlin mukaan aikatietoisuus pohjautuu viime kädessä kokemiseen.¹² Esimerkkinä aikakokemusten subjektiivisuudesta ja tulevan odotusta peilaavista nostalgian ulottuvuuksista on tässä teoksessa Tintti Klapurin artikkeli, joka pohtii Anton Tšehovin (1860–1904) *Kolme sisarta* -näytelmän henkilöhahmojen suhdetta heidän ympärillään muuttuvaan sosiaaliseen todellisuuteen.

Esimerkkejä nostalgian ja utopian käsitteiden aiempaa laaja-alaisemmasta käytöstä nykytutkimuksessa on nostettavissa myös poliittisten aatteiden ja liikkeiden tutkimuksesta. Tutkiessaan poliittisia massaliikkeitä uskonnollisten ilmiöiden erittelyyn tarkoitettujen käsitteiden avulla Emilio Gentile viittaa mm. siihen, kuinka sosialistisen työväenliikkeen sisällä ilmeni jo varhain ”eskatologinen kaiho”, joka tiivistä työväenluokan rivejä lujittamalla luokkasolidarisuutta syvällisemmällä tasolla kuin mihin tietoisuus esimerkiksi työväenluokan taloudellisesta ja sosiaalisesta asemasta olisi yksinään riittänyt. Eskatologinen kaiho perustui liikettä tutkineen Henri de Manin mukaan joukkopsykologisiin uskonnollisiin tarpeisiin, jotka transformoivat luokkataistelun järkipäiset motiivit elintason parantamisesta intohimoiseksi nostalgiseksi tulevaisuudessa koittavia parempia aikoja kohtaan. Eskatologinen kaiho oli de Manin mukaan perusta työväenliikkeen myytti- ja symbolijärjestelmälle, ja se ilmensi työväenluokan kollektiivisia emootioita.¹³

De Manin ja Gentilen tulkinnoissa nostalginen tunne kartuttaa myös poliittisten liikkeiden tulevaisuuteen suuntautuvaa, utooppista energiaa ja jopa kanavoi uskonnollisia emootioita poliittiseen toimintaan.

12 Husserl käsitteli aikaa esimerkiksi kirjoituksessaan *Zur Phänomenologie des inneren Zeitbewußtseins* (1883–1917). Husserlin ajan fenomenologiasta ks. esim. Kelley 2008.

13 Gentile 2006, 7.

Boris Iofanin 1930-luvun lopulla Moskovan keskustaan suunnittelema Neuvostojen palatsi edusti Stalinin ajan utooppista arkkitehtuuria, vaikka sen muotokielessä oli vahvoja kytköksiä historiaan ja etenkin antiikin arkkitehtuuriin. Yli 400 metrin korkeista rakennusta ei koskaan toteutettu.

Nostalgisen ja utooppisen kaihon sulautumisesta poliittisen toiminnan käyttövoimaksi on hyvänä esimerkkinä suomalainen 1930–1950-lukujen vasemmistolainen älymystö, jonka edustajat sitoutuivat paremman tulevaisuuden tavoitteluun paitsi älyllään myös tunteillaan. Tulevaisuudessa hämmäyttävä onnen maa visualisoitui heidän teksteissään, runoissaan ja puheissaan tavoilla, jotka hyödynsivät nostalgista kaihoa ja kertomuksia kadotetuista paratiiseista. Tästä kirjoittaa artikkelissaan Hanne Koivisto.

Monet 1900-luvun alkupuolen kirjailijat ja ajattelijat, kuten Sigmund Freud (1856–1939), Marcel Proust (1871–1922) ja Walter Benjamin (1892–1940) tulkitsevat subjektiivisen muistin radikaalina vaihtoehtona yhtenäiselle, kansakunnan tai valtion monopolisoimalle muistamiselle ja historialle.¹⁴ Subjektiivisen ajan käsitteen läpimurrolla oli suuri vaikutus siihen, miten 1900-luvulla aikaa käsitteellistettiin ja tulkittiin. Silti 1900-luvun Euroopassa menneisyys on ollut jatkuvien uudelleenmäärittelyiden sekä samastumisen ja erottautumisen kohde; kansakunnan historia on koettu milloin halvaannuttavana rasitteena, milloin inspiroivana tulevaisuuden suunnannäyttäjänä ja politiikan oikeuttamisen välineenä. Yhtä kaikki, vaihtoehtoiselle tai yksilölliselle kokemukselle ei ole ollut aina tilaa valtion monopolisoimassa historiassa.

Kun nostalgian ja utopian perinteet asetetaan rinnakkain, näyttävät molemmat käsitteet vastustavan yksinkertaisia ajallisia määrittelyitä. Svetlana Boym toteaa, että nostalginen kapinoi modernia aikakäsitystä vastaan, eikä suostu hyväksymään ajan palautumattomuutta. Hänen mukaansa ”nostalginen tuntee tukahtuvansa ajan ja tilan konventionaaliin rajoihin”.¹⁵ Keskustelun ajallisuudesta on nostanut esiin myös sosiologi Janelle Wilson, joka kysyy, eikö nostalgia toisinaan kohdistu myös tulevaisuuteen. Nostalgiaa voi olla kaipaus, joka kohdistuu siihen, mitä ei oikeastaan ole ollut.¹⁶ Ajatus on hyvin lähellä Ernst Blochin teoksensa lopussa esittämää ajatusta utopiasta kotina, *Heimat*, jossa kukaan ei ole vielä käynyt, koska se sijaitsee mahdollisessa tulevaisuudessa.¹⁷ Tähän liittyen Kukkonen on kuvannut nostalgian valikoivaan muistiin liittyviä pyrkimyksiä kumota aika ja historia ”pintakuohuina”, todellisuuden epäolennaisina osina.¹⁸ Nykyisyyden ankeutta ja sen vastakohtaisuutta utooppiseen ajalliseen ulottuvuuteen käsitellään tässä teoksessa Heli Paalumäen artikkelissa, jossa hän tarkastelee ranskalaista elokuvaa *Yön portit* (1946) toisen maailmansodan lopun aikaa vasten.

14 Ks. esim. Radstone ja Hodgkin 2003, 9–11; Jameson 1991, 122–123.

15 Boym 2001, xiv; Wilson 2005, 37; Ruyer 1988, 288.

16 Wilson 2005, 37.

17 Bloch 1986, 1375–1376.

18 Kukkonen 2007, 25.

Myös ironialla sävyttynyt nostalginen tunne ja utooppinen eetos voivat toimia yhdessä modernisaation kantavien periaatteiden kuten sosiaalisen, teknisen ja esteettisen edistyksen puolustuksena, minkä osoittaa Pertti Grönholmin artikkeli elektronisen popmusiikin pioneeriyhdyksestä Kraftwerkista, joka toi modernismin perinnön ja erityisesti Bauhausin, ekspressionismin ja futurismin viestin keskelle kulttuurikonservaatiivista ja poliittisten ristiriitojen repimää 1970-luvun Saksan Liittotasavaltaa.

Menneen kaipaus modernin yksilön toivona ja utopiana

Nostalgia yhdistettiin sairautena ja oireena jo varhain yksilölliseen kokemusmaailmaan, eikä myöskään yhteisöllisesti jaetun nostalgian tutkija voi sivuuttaa käsitteen pitkää kytköstä henkilökohtaisiin tunteisiin. Kaipuu menetettyä ja saavuttamatonta kohtaan lähestyy toisaalta melankoliaa ja surua, mutta samalla siihen liittyy usein vahvoja myönteisiä tunteita, kuten toivo ja lohtu, jotka antavat nostalgialle keveyden tunnun.¹⁹ Nostalgia onkin ollut kauan synonyymi henkilökohtaiselle eron kokemukselle ja kaipuulle jotakin pysyvästi menetettyä kohtaan. Saavuttamaton kaipauksen objekti voi olla aikakausi, fyysinen paikka, kokemustila, henkilö tai ihmisryhmä mutta myös kuvien ja kertomusten raamittama mielikuva tai muisto. Nostalgian on nähty ilmenevän kaihona jotakin elämänvaihetta, usein lapsuutta tai nuoruutta kohtaan, ikävöintinä kotiin tai kotimaahan, haluna elää uudelleen jokin merkityksellinen tapahtuma tai kaipuuna elämälle mielekkyyden ja sisällön aiemmin antaneisiin yhteisöihin, maailmankatsomuksiin ja aatteisiin.

Melankolia liittyy nostalgiaan monissa kohdin ja etenkin siinä, että molemmissa mennyt (tai mennyt unelma tulevasta) rakentuu ideaalien kaipuun kautta; muistoista (ja muistikuvitelmistä) rakentuu ”ainoa pysyvä kotimme”.²⁰ Melankolisen haikeuden on todettu eroavan nostalgisesta kaihosta ainakin siinä, että melankoliaa hallitsee menetyksen, eron ja surun painolasti ja siitä juontavat pessimismi ja depressio. Martin

19 Radstone 2007, 117–118.

20 Kukkonen 2007, 40.

Heideggerin (1889–1976) mukaan melankolisessa kaipuussa kyse onkin *Angst*-tilasta, jossa ihminen on yksin maailmaan heitetynä. Tämän ei kuitenkaan tarvitse jäädä pysyväksi kokemustilaksi, vaan melankolinen kaipuu sisältää sekin mahdollisuuden uuteen alkuun. Melankoliaa on kuitenkin pidetty leimallisesti apaattisena olotilana, ja se lähestyy maailmantuskan, *Weltschmerz*, käsitettä, joka sisältää tukahduttavan ja passivoivan tietoisuuden kaiken katoavaisuudesta.²¹ Melankoliasta poiketen nostalgiaan liittyy aktiivinen pyrkimys palauttaa kaivattu olotila sekä halu rekonstruoida poissaoleva mennyt jäljittelemällä ja elämällä sitä uudelleen. Nostalgian perusvire onkin usein optimistinen, toivon ja mielihyvän värittämä, eikä se tunnusta lopullisia katkoksia vaan rohkaisee tavoittelemaan maailmaa, joka on yhtä harmoninen kuin nostalginen kuva menneestä.²²

Nostalgisen kaipuun tekee erityisen mielenkiintoiseksi se, että siihen ei välttämättä liity erokokemus tai halu palata jonnekin, vaan se voi tarkoittaa myös halua irrottautua nykyhetkestä. Rossin ja Seutun mukaan nostalgia voidaan laajimmillaan ymmärtää kaipuuna pois nykyajasta, haluna, joka ilmenee epämääräisenä toiveena päästä pois.²³ Tyhjyyden ja juurettomuuden kokemus ei ollut 1800-luvulla vain niiden kohtalo, jotka ovat joutuneet konkreettisesti vaihtamaan asuinpaikkaansa, vaan ylittää modernin elämäntavan ominaispiirre, joka vaatii jatkuvaa sopeutumista.

Samalla kun nostalginen elämys voi nostattaa positiivisia tunteita, kuten lohtua, jälleenkokemisen tai löytämisen iloa, mielihyvän, hurrion, onnellisuuden ja pyhän tunteita sekä turvallisuuden ja johonkin kuulumisen tunteita, se voi myös aktivoida tiedollisia ja tulkinallisia prosesseja, jotka liittyvät oman erityisyyden kokemuksiin, itseymmärykseen, identifikaatioihin ja oman elämän kerronnallisuuteen. Nostalgialla näyttää Pirjo Kukkosen mukaan olevan jonkinlainen kaksoisfunktio. Toisaalta nostalgia voi olla kepeä, romanttinen ja sentimentaalinen illuusio menneestä, joka kiteytyy ”ennen kaikki oli paremmin” -asenoitu-

21 Kukkonen 2007, 36–39; Heidegger 2000, 170–174, 217–220.

22 Kukkonen 2007, 41.

23 Rossi ja Seutu 2007, 9.

Lucas Cranach vanhemman (1472–1553) öljymaalauk *Die Melancholie* vuodelta 1532. Musée d'Unterlinden. Wikimedia Commons.

miseen. Tätä värittävätkin modernisaation kritiikki ja muutosten vastustaminen. Silti nostalgia voi olla myös vakavaa: merkityksiä tuottavaa ja muistamista jäsentävää ja siten myös persoonaa ja sen elämäntarinaa eheyttävää toimintaa.²⁴

Kansainvälisessä tutkimuksessa nostalgiaa henkilökohtaisena kokemuksena on eritelty eri tasoilla. Esimerkiksi Fred Davis on teoksessaan *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia* (1979) todennut, että nostalgia on sekä tunne että tietoisuuden muoto, ja pohjimmiltaan kognitiivinen prosessi. Kun ihminen ymmärtää nostalgisoivansa, on hän siirtynyt tunteiden tasolta mielialojensa verbalisoinnin ja merkityksellistämisen tasolle. Davis jakaa nostalgian kolmeen tasoon. *Yksinkertaisessa nostalgiassa* ajatellaan, että ennen kaikki tai ainakin jotkin asiat olivat paremmin. *Reflektiivisessä nostalgiassa* mennyttä kaihoava tunnistaa nostalgisoivansa ja alkaa arvioida, olivatko asiat sittenkään niin hyvin. *Tulkitsevassa nostalgiassa* henkilö etäännyttää itseään tilanteessa edelleen ja alkaa pohtia ja eritellä, miksi hän kaihoaa tiettyjä asioita ja miksi hän muistaa ja muistelee asioita niin kuin hän tekee. Davis vie määrittelyn tätäkin pidemmälle ja jakaa nostalgian yksityiseen ja yhteisölliseen. Yksilöllisen nostalgian tunteen saattaa laukaista esimerkiksi lapsuudesta tuttu esine tai haju, mutta yhteisöllinen nostalgia perustuu laajasti jaetuille ja merkityksellistetyille symboleille, jotka nostattavat vahvoja tunteita suurten joukkojen, jopa kokonaisten kansakuntien keskuudessa.²⁵

Linda Hutcheonin mielestä nostalgian taustalla saattaa olla menneisyyden peruuttamattomuuden kokemuksesta nouseva emootio ja sen vaikutus ihmismielessä. Vain harvoin on kyse todella itse koetusta menneisyydestä, vaan nostalgian mennyt on tuotettu uudelleen, kuviteltu uusiksi omien mieltymysten mukaiseksi; nostalgian mennyt on idealisoitu menneisyys, ja se on enemmän sidoksissa nykyhetken kuin menneisyyteen. Tällaisessa nostalgiassa kyse on *historiallisesta inversiosta* (Mihail Bahtinin käsite) eli kuvitelmasta tai ideaalista, jota ei koskaan ole itse eletty, mutta joka luodaan suodattamalla pois epämieluisat kokemukset ja tiedot. Historiallisessa inversiossa muistot järjestyvät uuteen

²⁴ Kukkonen 2007, 15.

²⁵ Davis 1979, 16–29, 122–124.

harmoniseen ja yksinkertaiseen muotoon, joka projisoidaan menneisyyteen ja johon on helppo identifioitua. Nostalgia perustuu samanaikaiseen etäännyttämiseen ja samastumiseen: henkilö ottaa etäisyyttä nykyhetkeen ja saa kaukaisinkin menneisyyden tuntumaan läheiseltä. Nostalgian estetiikassa on Hutcheonin mukaan kyse enemmänkin monitahoisesta projisoinnista kuin muistoista ja muistamisesta sinänsä.²⁶

Svetlana Boym erittelee nostalgista kokemusta jakaen sen kahteen tyyppiin: utooppiseen ja ironiseen. *Utooppinen nostalgia* suuntautuu kadotettuun aikaan tai paikkaan, johon tunnetaan henkilökohtaista vetoa ja kaipausta. Kaipuun kohde, oli se sitten lapsuudenkoti, synnyinmaa tai tietty ajanjakso, latautuu myönteisillä merkityksillä. Utooppinen nostalgia palvelee mielihyvän ja paremman itseyttämisarvojen tarpeita ja se on vahvasti *restoratiivista*; se on ihmisen identiteettiä, etenkin sen ajallisen jatkuvuuden kokemusta eheyttävää toimintaa. Utooppiseksi nostalgian tekee sitä värittävä toivo menneisyyden maailman paluusta.²⁷

Vaikka Boym pohtii ensisijaisesti henkilökohtaista kaipuuta, nostalgia voi yhtä lailla olla yhteisön jäsenten jakamaa kaihoa, kollektiivinen samastumisen kokemus tai yhteinen unelma. Nostalgian kokeminen voi myös tuottaa yhteisöllisyyttä, esimerkiksi tilanteessa, jossa yksilön kaipuu mennyttä kohtaan on ollut vuosikymmenien ajan epäilyttävää ja jopa vaarallista. Restoratiivinen utooppinen nostalgia korostaa kohteen ylihistoriallista merkitystä ja ideaaleja olemuksellisia piirteitä. Kuten Kukkonen toteaa, tällainen vahvasti paikantuva nostalgia rakentuu absoluuttisiksi miellettyjen totuuksien varaan ja liittyy kiinteästi kollektiivisen muistamisen tapoihin. Muistoista, mielikuvista ja muistamisesta itsessään tulee pysyvä koti, nostalgian ideaalitos, joka yhdistää ajan ja paikan kokemukset eheäksi elämäntarinaksi.²⁸ Vielä abstraktimmalle tasolle yltää Heideggerin *Heimweb*-käsite, joka ei tarkoita konkreettisen kodin kaipuuta, vaan filosofisen elämäntavan kautta olemisellemme avautuvaa mielentilaa. *Heimweb* on filosofisen olemisen perusmieliala, väliaikainen

26 Hutcheon 1998, elektroninen lähde. Hutcheonilla viittaus Bakhtin 1981, 147.

27 Boym 1996, 512; Boym 2001, xviii.

28 Kukkonen 2007, 28–29.

kotipaikka, joka edellyttää avautumista ja mielihyvän tunteelle virittymistä kotipaikkaa etsittäessä.²⁹

Sen sijaan Boymin määrittelemä *ironinen nostalgia* ei ole sidottu tiettyyn aikaan tai paikkaan, vaan vaalimisen kohteena on etäisyyden ja irrallisuuden tunne sinänsä. Ironinen nostalgia ei perustu samastumiseen, vaan vapautumisen ja erottautumisen kokemukseen. Ironinen nostalgia on Boymin mukaan refleksiivistä, singulaarista ja henkilökohtaista eli sen varaan ei voi ainakaan helposti rakentaa yhteisöllisesti jaettua identiteettiä. Vieraantumisen kokemus voi silti toimia paitsi taiteellisen luovuuden lähteenä ja välineenä, myös elämäntavan perustana. Toisin kuin utooppinen nostalgia, ironinen nostalgia kyseenalaistaa ehdottomat totuudet, eikä se varsinaisesti pidä yllä toivoa paremmasta. Ironisen nostalgian voi tulkita myös pitkälle viedyksi kriittiseksi itsereflektioksi, joka tunnustaa kerronnallisen identiteetin fragmentaarisuuden ja subjektiivisuuden sekä varoo kiinnittymästä mihinkään aikaan tai paikkaan.³⁰ Ironinen nostalgia näyttäisikin olevan läheisempää sukua melankolialle ja Heideggerin *Angst*-tilalle, joissa eron, irrallisuuden ja lopullisen menetyksen tietoisuus hallitsevat niin muistamista kuin odotusta.

Modernista kaipuusta jälkimoderniin nostalgiaan

Boymin mukaan 1900-luku alkoi utopioilla, mutta se päättyi nostalgiaan utopioiden kadottaessa vetovoimansa viimeistään joskus 1960-luvulla.³¹ Kuluneiden 50 vuoden aikana nostalgiaa onkin tullut yksi länsimaisen nykylukulttuurin avainkäsitteistä. Sen avulla on pyritty kuvaamaan kaikkea menneisyyden kokemiseen, muistamiseen ja esittämiseen liittyvää omassa ajassamme, jossa tulevaisuus on menettänyt yhteisöjen orientoitumiskohteena sen merkityksen, joka sillä oli vielä 1900-luvun alkupuolella. Tähän liittyen Reynolds kysyy *Retromania* (2011) -kirjassaan, onko nostalgia pysäyttänyt kulttuurimme kehityksen ja uusiutumiskyvyn vai olemmeko nostalgiaa siksi, että kulttuurimme on lakannut pyrkimästä

29 Kukkonen 2007, 30; Heidegger 2000, 78–90.

30 Boym 1996, 512; Boym 2001, xviii.

31 Boym 2001, xiv.

eteenpäin ja siksi me väistämättä suuntaamme katseemme dynaamisempiin aikakausiin menneisydessä.³²

Nostalgiaa haetaan paitsi mielihyvää ja lohtua, myös väli-heitä ylläpitää postmodernin kulttuurin haastamaa eheätä minuutta ja identiteettiä. Samalla nostalgiset tunteet ja mielikuvat ovat juurtuneet osaksi jälkiteollista kulutuskulttuuria. Esimerkiksi 2010-luvun tuotemainonta, popmusiikki, kirjallisuus, kierrätyskulttuuri, retroilmiöt ja kertaustyylit peilaavat eri sukupolvien kokemuksia ja muistoja sekä ylläpitävät erilaisten yhteisöjen, kuten perheen, yhteiskuntaluokan tai kansakunnan varaan rakentuvia identiteettejä. Viihdeteollisuuden ja kulutusyhteiskunnan logiikan kannalta nostalgiset assosiaatiot ovat osoittautuneet erinomaiseksi markkinatalouden voiteluaineeksi. Kaipauksista menneisyyteen ruokitaan teksteillä, kuvilla, hajuilla, mauilla, tuntoaistimuksilla ja äänillä. Nostalgisiin tunteisiin vedoten kuluttajille myydään kaikkea mahdollista polkupyöristä puurohiutaleisiin ja lomamatkoista luontaistuotteisiin.

Silti nostalgialla ja sen utooppisilla ulottuvuuksilla on syvempi yhteisöllinen merkitysmailmansa. Esimerkiksi suomalaisessa kulttuurissa nostalgialla, koti-ikäväällä, kaipuulla kadotettuun paratiisiin on koko sotienjälkeisen ajan ollut hyvin vahva asema. Kaipuun kohteina ovat olleet niin menetetyt alueet kuin urbaanin ja teollistuvan elämänmuodon jyräämä maaseutu, jälkiteollisen murroksen rapauttamat pikkukaupungit sekä koskematon luonto jo paljolti kadotettuine erämaaineen. Usein paikan kaiho ilmentää kaipuuta eheään yhteisöön, halua palata esimerkiksi lapsuuden perhe-, suku- tai kyläyhteisöön. Myös abstraktimmat kohteet, kuten utooppiset satumaat ja onnelat on omaksuttu kansallisuusmerkiksi suomalaisessa musiikissa, elokuvissa ja kirjallisuudessa.³³

Nykyinen nostalgia-aalto on ehkä ymmärrettävissä sen kautta, että menneisyys, sisältäen representaatiot tulevaisuudesta, on jotenkin modernia aikakautta vahvemmin omaksuttu ja koettu merkittäväksi osaksi globaalia nykykulttuuria; mennyt ei ole vain mennyttä, vaan se on

32 Reynolds 2011, xiv.

33 Rossi ja Seutu 2007, 7–8.

koettavissa yhä uudelleen mennyttä eri tavoin hyödyntävien kulttuurintuotteiden, kuten mainonnan, viihteen ja taiteen representaatioiden kautta.

Mistä eurooppalaisen nykykulttuurin ja politiikan menneisyyteen kohdistama kaihoisa katse kertoo? Epävarmuudesta, taloudellisen ja yhteiskunnallisen tulevaisuuden huonoista näköaloista vai politiikan ja kulttuurin näköalattomuudesta? Onko se seurausta 1900-luvun suurten kertomusten, kuten nationalismin ja sosialismin alamäestä ja yhteisöllisyyttä luovien utopioiden puutteesta? Voiko menneisyyden nostalgisen, henkilökohtaisia merkityksiä korostavan käsittelyn suosio liittyä suurten aatteiden ja ideologioiden lupaaman tulevaisuuden katoamiseen odotushorisontistamme? Tarjoaako menneisyys meille paremman tulevaisuuden kuin nykyhetki – tai ainakin tulevaisuuden korvikkeen?

Monet historian sekä muistin psykologian ja sosiaalipsykologian tutkijat ovat todenneet, että epävarmuus ja kriisit aktivoivat ihmisten historiantajun ja saavat heidät lujittamaan omaa ja yhteisönsä identiteettiä. Yksilöt ja yhteisöt, jopa kokonaiset valtiot tarvitsevat uskottavan kertomuksen siitä, keitä he ovat, mistä ne ovat tulleet ja mihin he ovat menossa. Se on yksi historian yhteiskunnallisista ja kulttuurisista merkityksistä, ns. eksistentiaalinen merkitys. Nostalgia on yksi tapa tuottaa menneisyydelle eksistentiaalisia merkityksiä.³⁴

Osittain nostalgia-orientoitumista saattavat selittää muutokset jälkimodernissa aikakokemuksessa. Globaalin teollisen kulttuurin ja reaaliaikaisen viestinnän aikakaudella on alettu puhua aika-tila kompressiosta, jossa reaalisien, ihmisiä ja paikkoja toisistaan erottavan tilan merkitys on vähentynyt. Aikaulottuvuudesta on tullut tilan kaltainen kokemuspääpiiri, jonka rajoituksia pyritään ylittämään ja halutaan ylittää menneisyyteen kiinnittyvien kulttuurintuotteiden ja viestintäteknologian avulla. Samalla kun erilaiset tarinat ja kollektiivinen muistaminen tuottavat menneisyyden uudelleen, ne tekevät siitä myös houkuttelevan katsomisen ja kokemisen kohteen, joka ymmärretään osaksi nykykulttuuria. Menneisyys voi ilmetä niin retromuodin pursuavana tarjottimena kuin

34 Historian eksistentiaalisista tehtävistä ks. esim. Grönholm 2011, 36–37.

Postmodernista nostalgiaista ja retrofuturismista hyvä esimerkki on viime vuosien steampunk-ilmio fantasiakirjallisuudessa, -sarjakuvissa ja -elokuviissa. Se ammentaa ideoita ja kuvastoa muun muassa sadan vuoden takaisista tulevaisuuskuvitelmistä. Albert Robidan (1848–1926) kuvassa pariisilaiset poistuvat ilma-aluksillaan oopperanäytöksestä vuonna 2000. Teos on vuodelta 1902. Wikimedia Commons.

häikäiseväksi retusoituna menneisyyden kuvanakin.³⁵ Menneisyydestä on tullut itsessään tila, jossa halutaan vierailla, kuten kulttuuri- ja historia-matkailijat tekevät tai jossa halutaan elää tai viettää vapaa-aikaa, kuten perinneyhteisöt, historiaharrastajat ja teollisen ajan uudelleenlöydetystä populaarikulttuurista inspiroituneet harrastajat eli retroilijat toimivat.³⁶

Vaikka menneisyyden tuotteistaminen kaikelle kansalle koettavissa olevaan ja jaettavaan muotoon alkoi viimeistään 1800-luvun alussa, leimaavat jälkiteollisen ajan menneisyyden tuottamista kaupallisuus sekä yksilön vapaus valita omat kiinnostuksen ja samastumisen kohteensa.

35 Radstone ja Hodgkin 2003, 16.

36 Ks. esim. Reynolds 2011, 22–28.

Näin nykyihmisen yksilöllinen ja elämyksellinen suhde menneisyyteen on laajempien ihmisjoukkojen saavutettavissa kuin esimerkiksi imperiumien, kansallisvaltioiden ja suurten ideologioiden aikakaudella.

Sekä modernin että postmodernin teoreetikot ovat suhtautuneet vieroksuen nostalgiaan, leimaten sen herkästi joko sentimentaaliseksi menneen romantisoimiseksi tai taantumukselliseksi muutosvastarinnaksi.³⁷ Samalla kun jälkimodernin eurooppalaisen kulttuurin suhdetta menneisyyteen on kuvattu historian, sosiologian ja taiteentutkimuksen piirissä nostalgiseksi, kantaa kulttuurikriitikoiden ja monien tutkijoidenkin käsitys nostalgiaa yhä negatiivisia mielle yhtymiä sairauteen, heikkouteen ja kyvyttömyyteen kohdata tulevaisuus haasteineen ja velvollisuuksineen. Esimerkiksi Boym on todennut, että nostalgia on ”historiallinen emootio ja aikamme oire”. Hänen mukaansa nostalginen suhde menneeseen on edistyksen alter ego ja siten ymmärrettävissä teleologisen edistyksen sivuvaikutuksena.³⁸

Radstone on kuitenkin aiheellisesti varoittanut, että kokonaisen kulttuurin luonnehtiminen nostalgiseksi johtaa helposti haitallisiin yksinkertaistuksiin ja keskenään erilaisten ilmiöiden väärään yhdenmukaistamiseen.³⁹ Radstone on vakuuttunut siitä, että nostalgia ei suinkaan ole sellainen modernismin ja edistyksen antiteesi, jollaisena sitä on tulkittu 1800-luvun lopulta lähtien. Pikemminkin nostalgia näyttää olevan rakennettu modernin projektin sisään jonkinlaisena vaihtoehtoisena tulevaisuutena, jossa utooppisten visioiden rinnalle nostetaan kuvia ja kertomuksia menneisyydestä, johon tunnemme kaipuuta ja vetoa. Länsimaista kulttuurin läpäisevää nostalgiaa voisi ehkä ymmärtää eräänlaisena ilmapuntarina, joka kuvastaa sitä, kuinka pelokkaasti tai epäluuloisesti postmoderni ihminen kulloinkin katsoo tulevaisuuteen.⁴⁰ Fred Davis, David Lowenthal ja Matt Matsuda ovat nähneet modernin nostalgian nousun olevan yhteydessä kulttuurin muutoksiin ja katkoksiin; heidän mukaansa niin poliitikot kuin viihdeteollisuuskin ovat käyttäneet

37 Kukkonen 2007, 43.

38 Boym 2001, xvi.

39 Radstone 2007, 112.

40 Radstone 2007, 112–113. Ks. myös Denzin 1991, 79.

nostalgiaa murentuvien identiteettien jatkuvuuden ylläpitämisessä ja jälleenrakentamisessa. Nostalgiaa on tullut houkutteleva pakopaikka monille jatkuvan ja kiihtyvän muutoksen keskellä eläville.⁴¹

Jotkut ovat nähneet nostalgia-aallon ilmentävän myös pessimismiiä ja epäluottamusta muutoksen mahdollisuuksiin. Näin nostalgian voi tulkita myös liittyvän tulevaisuuteen kohdistuvaan epäuskoon, toivon menettämiseen ja pessimismiin.⁴² Radstone suhtautuu silti hyvin kriittisesti niihin historioitsijoihin ja kulttuuri- ja yhteiskuntatieteilijöihin, jotka tulkitsevat nostalgiset ilmiöt olemukseltaan negatiivisiksi. Nostalgiset ilmiöt on usein leimattu epäaidoiksi, historiaa vääristeleviksi tai väärinkäyttäviksi, menneisyyttä tuotteistaviksi, taantumukselliseksi, keksytyiksi, eskapistisiksi sekä liian helppoja ja mukavia vastauksia nyky maailman ongelmiin antaviksi.⁴³

Radstone huomauttaa, että nostalgia-, traditio- ja kulttuuriperintö-trendejä kritisoivat tutkijat, joista useat ovat vasemmistolaisia postmodernisteja, kuten Eric Hobsbawm (1917–2012) ja Fredric Jameson, näyttävät tarttuvan varsin helposti naivin realismiin kyllästämään historiakäsitykseen, kun puhe on nostalgiaa.⁴⁴ Juuri Jamesonilla on ollut erityisen kriittinen näkemys nostalgialle ja ”laimealle sentimentalismille” rakentuvista ”regressiivisistä” ja ”dekoratiivisista” kulttuuri-ilmiöistä. Myös raskaan sarjan marksilaiset kulttuuriteoreetikot, kuten Jürgen Habermas (s. 1929) ja Theodore Adorno (1903–1969) kokivat postmodernin leikkittelyn menneisyyden kanssa uhkana valistuksen ja modernin projektin universaalille utooppisuudelle ja edistykselliselle kritiikille.⁴⁵

Situationisti Guy Debord (1931–1994) kritisoi kapitalistista kultusyhteiskuntaa siitä, että se häikäilemättä käytti viihdettä ja kulttuuria vääristetyn aikatietyöisuuden tuottamiseen ja ylläpitämiseen. Debordin kritiikissä, vaikka hän ei suoraan nostalgiaan viittanutkaan, mainonnan,

41 Ks. esim. Davis 1979, 141; Lowenthal 1985, 13, 21; Matsuda 1996, 46.

42 Radstone 2007, 113.

43 Radstone 2007, 113–114. Ks. esim. Davis 1979, 100; Hobsbawm ja Ranger 1983 passim; Shaw ja Case 1989, 11; Lowenthal 1989, 20.

44 Radstone 2007, 114–116.

45 Ks. esim. Jameson 1991, 18–19, 57–58.

viihteen ja median tuottamat representaatiot menneisyydestä asettuvat hyvin negatiiviseen valoon, osaksi spektaakkelin lailla toimivan kapitalistisen yhteiskunnan yritystä peittää ”todellinen historia” eli omistamiseen ja valtaan liittyvät ristiriidat.⁴⁶ Joidenkin kriitikoiden mukaan nostalgian suhtautuminen menneeseen on omiaan katkaisemaan nykyisyyden ja menneisyyden väliset ”todelliset yhteydet”. On mielenkiintoista, että monet marksilaiset kulttuurikriitikot ovat nähneet nostalgian osana markkinatalouden koneistoja, mutta he eivät ole tunnustaneet sen takaa kuultavaa pettymystä modernismin ja viihdeteollisuuden materialistiseen uutuudenpalvontaan ja kertakäyttöisyyden kulttuuriin.

Nostalgia ei oikeastaan näytä tunnustavan poliittisten aatteiden välisiä rajoja, vaikka sen perusta olisikin jossain yhteyksissä tulkittavissa konservatiiviseksi. Konservatiivisuus nostalgian yhteydessä tarkoittaa ennen kaikkea halua säilyttää asiat sellaisina kuin niiden kuvitellaan tai muistellaan olleen.⁴⁷ Länsimaissa 1900-luvun jälkipuolella niin ympäristöliike kuin poliittisen kentän eri laitojen toimijat ovat voineet idealisoida menneisyyttä haluamallaan tavalla. Nostalgiaan nojaavan retoriikan ovat valjastaneet työkalukseen paitsi puolueet, kuten esimerkiksi Tony Blairin Labour-hallituksen *Cool Britannia* -kampanja 1990-luvun lopulla, myös kokonaiset valtiot, kuten Vladimir Putinin johtama Venäjä, joka 2000-luvun alusta alkaen on pyrkinyt sulauttamaan vanhempien ikäluokkien Neuvostoliiton suuruuden aikoihin kohdistamaa nostalgista kaipuuta sadan vuoden takaiseen imperiaaliseen loistoon, suurvaltationalismiin ja militarismiin.

Radstone huomauttaa, että väheksyvä, torjuva tai vihamielinen suhtautuminen nostalgiaan voi peittää tutkijoiltakin sellaisia kulttuurisesti merkittäviä menetyksen ja kärsimyksen kokemuksia, joihin nostalgiaa haetaan lievitystä.⁴⁸ Nostalginen suhde menneisyyteen voi lisäksi kertoa siitä, kuinka yksilöt ja yhteisöt etsivät vastauksia menneisyyden ratkaisemattomiin kysymyksiin ja käsittelemättömiin yhteisöllisiin kipupisteisiin.

46 Debord 1977, elektroninen lähde. Ks. erit. teesit 143, 145, 157 ja 158.

47 Hutcheon 1998, elektroninen lähde.

48 Radstone 2007, 115.

Myös Boym on peräänkuuluttanut tutkijoilta moniulotteisempaa suhtautumista nostalgiaan. Hänen mielestään menneen kaipuu kytkeytyy olennaisella tavalla yksilön kokemaan ahdistukseen modernissa maailmassa. Boym pelkää, että taiteiden ja humanismin merkityksen hiipuessa 2000-luvun yhteiskunnassa myös kykymme nähdä nostalgian positiivisia ja hyödyllisiä merkityksiä heikkenee. Nostalgiaa saattaa Boymin mukaan jäädä jäljelle vain teollisesti tuotettuja ja valmiiksi pureskeltuja ”nostalgioita” eli kulutusyhteiskunnan voiteluaineeksi tarkoitettuja mielikuvia ja markkinointistrategioita, jotka eivät auta meitä kohtaamaan tulevaisuutta.⁴⁹

Tuotteistetun nostalgian vastapainoksi Boym nostaa *luovan nostalgian*. Luova nostalgia on Boymin mukaan kaihoa, joka ei kohdistu menneeseen sen vuoksi että se oli tietynlainen, vaan siksi, että tulevaisuus olisi voinut olla toisenlainen. Luova nostalgia paljastaa oman aikansa fantasiat ja juuri niissä kuvitelmissa ja mahdollisuuksissa piilevät Boymin mukaan tulevaisuuden siemenet. Hänen ajattelussaan mennytkin sisältää utopian mahdollisuuden, ja muun muassa juuri tämä ajatus on inspiroinut käsillä olevan kirjan kirjoittajia. Nostalginen kaipaus ja halu voivat Boymin mukaan auttaa meitä parantamaan yhteiskunnallisia ja poliittisia olosuhteita jopa paremmin kuin idealistiset, esimerkiksi menneisyyteen lähtökohdiltaan kielteisesti suhtautuvat ihanteet.⁵⁰ Myös Hutcheon on nähnyt nostalgian ja utopian ammentavan voimansa samasta nykyhetkeen kohdistuvasta tyytymättömydestä.⁵¹

Nostalgian suhde melankoliaan on läheinen yksilöpsykologisessa viitekehyksessä ja esimerkiksi taiteentutkimuksessa, mutta laajemmin modernin ja jälkimodernin kulttuurin tutkimuksessa näiden suhde on vähintäänkin monitulkintainen, jopa ristiriitainen; esimerkiksi nostalgian varaan rakentuva kulutuskulttuuri ei perustu melankolisten tuntemusten, kuten menetyksen kokemuksen ja surun ruokkimiseen, vaan pikemmin iloisen jälleennäkemisen ja kotiinpaluun kokemuksesta herätteleviin mieli-

49 Boym 2001, 351.

50 Boym 2001, 351–354.

51 Hutcheon 1998, elektroninen lähde.

kuviin. Nostalgia nyky maailman kulttuuri-ilmiönä onkin läheistä sukua jälkimodernille retrokulttuurille ja osin sekoittuu siihen.⁵²

Jos nostalgia on ollut jo sisäänrakennettuna uutta ja edistyksestä kohti kurkottavaan modernin projektiin, onko nostalgia erottamaton osa myös myöhäismodernia kulttuuria tai jälkimodernia? Esimerkiksi Jamesonin mukaan näin on, koska se on osa länsimaista kapitalistista massakulttuuria.⁵³ Sen sijaan Hutcheon kiistää, että ”postmoderni” voisi tarkoittaa ja kattaa kaikkea nykykulttuuria. Hutcheon havainnollistaa tätä esimerkillä, jossa nostalgisen kaihon ero jälkimoderniin ironiaan nousee hyvin esiin. Sekä jälkimoderni nykyarkkitehti että nostalginen revivalistiarkkitehti voisivat periaatteessa suunnitella melko samanlaiselta näyttävän rakennuksen. Postmodernistin visiossa menneisyyden suhde nykyaikaan olisi kuitenkin tietoinen ja harkittu; hän todennäköisesti loisi tunnetun menneisyyden ja menneisyyden kuvaamisen välille ironian sävyttämän jännitteen, kannanoton sitä vastaan, että menneisyyttä voitaisiin idealisoida suorasukaisesti, rekonstruktioista puhumattakaan. Nostalginen revivalisti saattaisi hänkin olla tietoinen rekonstruktion mahdottomuudesta, mutta hän pyrki silti jäljittelemään mahdollisimman pitkälle työn tilaajan ihaillemaa tyyliä. Jälkimoderni ironia kohdistuu paitsi menneisyyden jättämiin jälkiin itseensä, myös kaikkiin muihin tapoihin lähestyä ja ymmärtää niitä. Hutcheonin mukaan ironinen postmodernismi, vaikka leikittelee nostalgisilla tuntemuksilla, viime kädessä tunnustaa menneisyyden idealisoinnin ja rekonstruktion mahdottomuuden. Paradoksaalista onkin, että toimiakseen ironia vaatii ensin nostalgisen kaipuun esiin kutsumista, joten esimerkiksi jälkimoderni arkkitehtuuri samanaikaisesti sekä nostalgisoi että ironisoi mennyttä, jälkimmäisen jäädessä lopulta voitolle.⁵⁴

Jälkimodernissa kulttuurissa, jossa unohtaminen ja muistaminen saavat usein pakkomielteenomaisia muotoja, nostalgia näyttää yhä rakentuvan samalle autenttisuuden, alkuperän ja pysyvyyden kaipuulle

52 Ks. esim. Radstone 2007, 118.

53 Jameson 1991, 156.

54 Hutcheon 1998, elektroninen lähde.

kuin 1800-luvullakin, vaikka siinä olisi mukana kompleksisempia post-nostalgisia sävyjä ja ironiaa. Jos nostalgia on läntisen kulttuurin modernisaation sivutuote, joka ammentaa vieraantumisen ja menetyksen kokemuksista sekä hajoavien identiteettien ja suurten kertomusten jättämästä tyhjiöstä, on sitä myös jälkimoderni ironia, joka parodioi ja kyseenalaistaa paitsi utooppisia kertomuksia edistyksestä ja massojen yhteiskunnasta, myös varoittaa meitä nostalgian houkutuksista ja vaaroista. Tehdessään näin ironia ottaa kriittistä etäisyyttä sekä menneeseen että nykyhetkeen. On hyvä kuitenkin muistaa, kuten Hutcheon kehottaa, että ironia ja nostalgia eivät ole vääntäneet kättä vain 1900- ja 2000-luvuilla, vaan ne ovat kietoutuneet yhteen jo paljon aiemmin, uuden ajan alussa, esimerkiksi Cervantesin *Don Quijote* -romaanissa (1605, 1615).⁵⁵ Sen paremmin nostalgia kuin ironiakaan eivät ole kohteissa itsessään, vaan ne ilmaisevat aktiivisesti, emotionaalisesti ja ymmärtäen menneisyyteen orientoituvan ihmisen suhdetta sekä henkilökohtaiseen menneisyyteensä että hänen ympärillään olevien yhteisöjen historiaan.

Utopian ja nostalgian risteyskohtia 1600-luvulta 2000-luvulle

Tämän teoksen kirjoittajia yhdistää näkemys, jonka mukaan nostalgian tulkitseminen modernisaation ja edistyksen taantumukselliseksi lieveilmiöksi jättää liian kevyesti sivuun sen mahdollisuuden, että nostalgialla olisi muita kuin pinnallisia, romantisointiin ja sentimentalismiin palautuvia merkityksiä. Tulkitsemme, kuten jo edellä mainitut Bloch, Boym, Hutcheon, Radstone ja Kukkonen, että kaihoten taaksepäin katsovassa kulttuurissa on myös nähtävissä utooppisia, tyytymättömyydestä ja pettymyksestä kumpuavia, jopa tulevaisuuteen suuntautuvan toivon elähdyttämiä merkityksiä. Näin ollen nostalginen kaipuu voi olla paitsi henkilökohtaista myös yhteisöllistä ja poliittista.

Tarkoituksenamme on aatteiden, kulttuurin ja taiteen tutkijoina myös korostaa sitä, että vaikka nostalgisilla tunteilla psykkinä ilmiönä olisikin universaali evolutiivinen perusta, sekä nostalginen kokemus,

55 Hutcheon 1998, elektroninen lähde.

sille annetut merkitykset että siihen suhtautuminen ovat historiallisesti muuntuvia yhteisöllisiä ilmiöitä. Eri kulttuureilla ja aikakausilla on omat muistelun kohteensa ja tapansa sekä myös ajankohtaisia kulttuuriin tai politiikkaan liittyviä yhteisöllisiä tarpeita ja motiiveja. Nämä nostalgian yhteisölliset ulottuvuudet vaikuttavat myös siihen, miten yksilöt ovat nostalgisia tunteita ja merkityksiä kokeneet, pohtineet ja ilmaisseet. Siksi on myös tärkeää kysyä, mistä ja miten yksilön kokema nostalgia historiallisesti ja kulttuurisesti rakentuu ja miten se kulloinkin ilmenee.

Nostalgia-ilmiöiden kritiikki kohdistuu jälkimodernin ajan todellisen tai näennäisen utopiattomuuden ja nostalgisuuden ristiriitaan. Tällaisessa keskustelussa nostalgia nähdään usein epähistoriallisena ja muuttumattomana ilmiönä. Länsimaisen ihmisen kulttuuriseen muistiin liittyvien ilmiöiden painottaminen postmodernin taantumuksellisena kääntöpuolena on estänyt myös kulttuurin- ja taiteentutkijoita tulkitsemasta nostalgiaa aikaansa sidottuna ilmiönä ja käsitteenä. Kuten tämän kirjan tutkimuskohteena olevat ilmiöt osoittavat, nostalgialla on käsitteenä, kokemuksesta ja niiden ilmaisuista puhumattakaan, ollut hyvin erilaisia merkityksiä eri aikoina. Kirjoittajien tarkoituksena on tuoda esiin paitsi erilaisia tapoja ymmärtää ja ilmaista nostalgista kaipausta eri aikoina, myös osoittaa, kuinka nostalgisessa kaihossa, mielikuvissa ja kertomuksissa sekä niistä inspiroitumisessa piilee utooppinen, uutta luova voima.

Utopia ja nostalgia ilmiöinä sisältävät mahdollisuuden tutkia sitä, miten ihmiset ovat tulkinneet ja kokeneet oman aikansa ja yhteisönsä suhteessa menneeseen ja tulevaan: mitä he ovat toivoneet, pelänneet ja arvostaneet sekä millaisin keinoin he ovat selviytyneet hankaluuksien tai suurten kriisien hetkillä. Näiden kahden käsitteen tarkasteleminen rinnakkain ja vastakkain historiallisessa mielessä avaa rikkaan ja uudenlaisen näkökulman erityisesti modernin ajan eurooppalaisen ihmisten elämään. Nostalginen ja utooppinen kaipaus ovat nimityksiä niin tyytymättömyydelle kuin toivolle; ne kuvastavat tietoisuutta ihmisen sitoutuneisuudesta paikkaan ja aikaan sekä myös halua irtautua niistä.

Kuten muistitiedon tutkimuksessa on usein todettu, tutkimuksen kannalta ei olennaista ole se, onko menneisyys muistettu oikein tai oliko muistettua asiaa koskaan ollut olemassa, vaan keskiöön nousevat muis-

tamisen ja tunteiden merkitys muisteluhetkellä.⁵⁶ Menneisyyttä ei tulisi sikaan ymmärtää vain siksi mitä tapahtui, vaan siihen sisältyvät myös menneessä nykyisyydessä koetut muistot ja odotukset, menneet menneisyydet ja menneet tulevaisuudet: silloiset kokemukset ja odotukset, haaveet ja pelot.⁵⁷

Käsillä olevan artikkelikokoelman löytöihin kuuluvat erityisesti nuo menneet tulevaisuudet, yksityiset ja yhdessä koetut hetket, joissa utopia ja nostalgia ovat kohdanneet toisensa. Monelle nykyihmisellekin voimakkaampia nostalgisia tuntemuksia kirjoittavat muistikuvat lapsuuden ja nuoruuden huolettomuudesta ja valoisuudesta. Nostalgiseen kokemukseen sisältyy utooppisen odotuksen värittävä ajan kokemus. Lapsuuden ja nuoruuden tulevaisuus, joka ei ehkä edes koskaan toteutunut, on läsnä muistoina, joista voi nauttia yhä uudelleen. Toinen esille nouseva ilmiö on nostalgiseen menneen muisteluun ja elävöittämiseen sisältyvä yhteiskunnallinen kritiikki, vastarinta ja muutoshalu; utooppinen nostalgia ja kaipuu saattavat ankkuroitua menneeseen aikaan ja paikkaan, mutta kaihon aktivoima toiminta puolestaan suuntautuu tulevaisuuteen. Nostalgia kulttuurisena käsitteenä on monin sitein kiinnittynyt modernin käsitteeseen ja moderniin aikakäsitykseen.

Lähteet

Tutkimuskirjallisuus

- Antze, Paul: *The Other Inside: Memory as a Metaphor in Psychoanalysis*. Teoksessa *Regimes of Memory*. Toim. Susannah Radstone ja Katharine Hodgkin. Routledge, London 2003.
- Baczko, Bronislaw: *Lumières de l'utopie*. Editions Payot & Rivage, Paris 2001.
- Bakhtin, Mikhail: *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Toim. Michael Holquist. Käänt. Caryl Emerson ja Michael Holquist. University of Texas, Austin 1981.

⁵⁶ Sallinen 2004, 88.

⁵⁷ Ks. esim. Männikkö 1997, 254–255.

- Bloch, Ernst: *The Principle of Hope I–III*. Alkuteos: *Das Prinzip Hoffnung* (1954, 1955 ja 1959). Käänt. Neville Plaice ja Stephen Plaice. Basil Blackwell, Oxford 1981.
- Boym, Svetlana: Estrangement as a Lifestyle. Shklovsky and Brodsky. *Poetics Today* 17(4) 1996, 511–530.
- Boym, Svetlana: *The Future of Nostalgia*. Basic Books, New York 2001.
- Davis, Fred: *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*. Free Press, New York 1979.
- Debord, Guy: *The Society of Spectacle*. Alkuteos: *La société du spectacle* (1967). Käänt. Fredy Perlman ja Jon Supak. Black & Red 1977. [19.3.2015] <http://www.marxists.org/reference/archive/debord/society.htm>
- Denzin, Norman K.: *Images of Postmodern Society: Social Theory and Contemporary Cinema*. Sage Publications, London 1991.
- Figlio, Karl: Getting the Beginning: Identification and Concrete Thinking in Historical Consciousness. Teoksessa *Regimes of Memory*. Toim. Susannah Radstone ja Katharine Hodgkin. Routledge, London 2003.
- Fritzsche, Peter: Specters of History: On Nostalgia, Exile, and Modernity. *The American Historical Review* 106(5) 2001, 1587–1618.
- Gentile, Emilio: *Politics as Religion*. Alkuteos: *Le religioni della politica. Fra democrazie e totalitarismi* (2001). Käänt. George Staunton. Princeton University Press, Princeton 2006.
- Grönholm, Pertti: Historia Viron valtiojohdon retoriikassa. *Idäntutkimus* 18(3) 2011, 35–45.
- Heidegger, Martin: *Oleminen ja aika*. Alkuteos: *Sein und Zeit* (1927). Suom. Reijo Kupiainen. Vastapaino, Tampere 2000.
- Hobsbawm, Eric: Introduction: Inventing Traditions. Teoksessa *The Invention of Tradition*. Toim. Eric Hobsbawm ja Terence Ranger. Cambridge University Press 1983.
- Hutcheon, Linda: *Irony, Nostalgia, and the Postmodern*. 1998 [19.3.2015] <http://www.library.utoronto.ca/utel/criticism/hutchinp.html>
- Jameson, Fredric: *Postmodernism, Or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Duke University Press, Durham, NC 1991.
- Johannisson, Karin: *Nostalgia: en känslas historia*. Bonnier Essä. Bonnier, Stockholm, 2001.
- Kelley, Michael R.: Phenomenology and Time-Consciousness. Teoksessa *Internet encyclopedia of Philosophy*. 2008. [19.3.2015] <http://www.iep.utm.edu/phe-time/#H2>

- Koselleck, Reinhart: *Zeitschichten. Studien zur Historik*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 2000.
- Kukkonen, Pirjo: Nostalgian semiosis. Keveyden ja painon dialogia. Teoksessa *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Toim. Riikka Rossi ja Katja Seutu. SKS, Helsinki 2007.
- Lahtinen, Mikko: Matkoja mahdolliseen. Teoksessa *Matkoja utopiaan*. Toim. Mikko Lahtinen. Vastapaino, Tampere 2002.
- Levitas, Ruth: *The Concept of Utopia*. Peter Lang, Oxford 2011.
- Lowenthal, David: *The Past is a Foreign Country*. Cambridge University Press, Cambridge 1985.
- Lowenthal, David: Nostalgia Tells It like It wasn't. Teoksessa *Imagined Past: History and Nostalgia*. Toim. Christopher Shaw ja Malcolm Case. Manchester University Press, Manchester 1989.
- Manuel, Frank E., Manuel, Fritzie P.: *Utopian Thought in the Western World*. Belknap Press of Harvard U.P., Cambridge Massachusetts 1979.
- Matsuda, Matt K.: *The Memory of the Modern*. Oxford University Press, New York 1996.
- Männikkö, Matti: Mennyt tulevaisuus tutkimuskohteena: tulevaisuusajattelun historian metodologista tarkastelua. Teoksessa *Työkalut riviin*. Toim. Eero Kuparinen. Yleisen historian julkaisuja. Yleinen historia, Turun yliopisto, Turku 1997.
- Radstone, Susannah, Hodgkin, Katharine: Regimes of Memory: An Introduction. Teoksessa *Regimes of Memory*. Toim. Susannah Radstone ja Katharine Hodgkin. Routledge, London 2003.
- Radstone, Susannah: *The Sexual Politics of Time. Confession, Nostalgia, Memory*. Routledge, London 2007.
- Reynolds, Simon: *Retromania: Pop Culture's Addiction to Its Own Past*. Faber & Faber, London 2011.
- Rossi, Riikka, Seutu, Katja: Nostalgian lukijalle. Teoksessa *Nostalgia. Kirjoituksia kaipuusta, ikävästä ja muistista*. Toim. Riikka Rossi ja Katja Seutu. SKS, Helsinki 2007.
- Ruyer, Raymond: *L'Utopie et les utopies*. G. Monfort, Saint-Pierre-de-Salerno (1950) 1988.
- Sallinen, Susanna: Koti-ikävä ja nostalgia arjen kokemuksena. Teoksessa *Koti. Kaibo, paikka, muutos*. Toim. Päivi Granö, Jaakko Suominen ja Outi Tuomi-Nikula. Turun yliopisto, Pori 2004.
- Salmi, Hannu: Johdanto. Teoksessa *Menneen ja tulevan välillä. 1800-luvun kulttuurihistorian lukukirja*. Toim. Hannu Salmi. K&h, Turun yliopisto, Turku 2011.

- Schlegel, Friedrich: *Kritische Friedrich-Schlegel-Ausgabe* (KFSA). Toim. Hans Eichner. Verlag Ferdinand Schöningh, München 1967.
- Shaw, Christopher, Case, Malcolm: *The Dimensions of Nostalgia*. Teoksessa *Imagined Past: History and Nostalgia*. Toim. Christopher Shaw ja Malcolm Case. Manchester University Press, Manchester 1989.
- Vieira, Fátima: *The Concept of Utopia*. Teoksessa *Cambridge Companion to Utopian Literature*. Toim. Gregory Claeys. Cambridge University Press, Cambridge 2010.
- Wilson, Janelle L.: *Nostalgia: the Sanctuary of Meaning*. Bucknell University Press, Lewisburg 2005.